

УДК398 (4Бел)

І.А. Швед

УНІВЕРСАЛЬНАЯ КОЛЕРАВАЯ ТРЫЯДА Ў МІФАЛАГІЧНАЙ КАРЦІНЕ СВЕТУ БЕЛАРУСАЎ

На міфа-фальклорным матэрыяле беларускай традыцыі разглядаецца семантыка і функцыянальнасць колеравай трыяды «белае – чырвонае – чорнае», сэнс якой не зводзіцца да сумы значэнняў асобна ўзятых колераў. Між тым кожны са складнікаў трыяды можа функцыянаваць у выглядзе асобнага тыпу сімвала. Прыкметы «белы», «чырвоны» і «чорны» выконваюць азначальную ролю, указваюць на паходжанне і статус аб'екта, маркіруюць прастору і час.

Важны прадмет фалькларыстычнага аналізу складае логіка мадэлявання розных фрагментаў міфалагічнай карціны свету беларусаў праз колеравы код. Разам з тым абазначаная навуковая праблема спецыяльна не вывучалася і патрабуе фундаментальнага даследавання на аснове комплекснага падыходу.

1

Асноўны спектр колеравай сімвалікі беларускай народнай культуры складаюць белы, чырвоны і чорны колеры. Гэтыя складнікі колеравага кода ўступаюць у апазіцыйныя адносіны між сабой (у прыватнасці, чырвонае і чорнае проціпастаўляюцца белама, светлама як не-белае, афарбаванае, цёмнае) ці ўтвараюць трыяду «белае – чырвонае – чорнае». Апошняя актуалізуецца, да прыкладу, у беларускім этыялагічным міфе пра бусла: белы, чырвоны, чорны – колеры афарбоўкі птушкі – адпавядаюць колерам традыцыйнай беларускай вопраткі. *«І абярнуў Бог тых людзей у буськоў. Ходзяць з тае пары на балоце босыя, з чырвонымі нагамі, у белых сарочках і чорных світках буські»* [1, с. 56].

Старажытная колеравая трыяда складае універсальнае сімвалічнае цэлае, сэнс якога не зводзіцца да сумы значэнняў асобна ўзятых колераў. Камбінацыя белага, чырвонага і чорнага колераў у замовах і шэрагу іншых міфа-фальклорных тэкстаў разумеецца як сімвалічная схема пераходу. Чорны колер звычайна адпавядае стану хваробы ці парушэнню парадку рэчаў, белы – выздараўленню ці вяртанню да першаснага парадку, а чырвоны – вяртанню нячыстай сілы ў іншасвет. У гэтым выпадку ў трыядзе вылучаюцца дзве апазіцыі: «чорнае/белае» і яе трансфармацыя – «чырвонае/белае». Вельмі часта рэалізуецца апошняя, уключаючы ў сябе семантыку ўсёй трыяды. Гэта становіцца магчымым дзякуючы ўласцівасці чырвонага колеру ўваходзіць у альтэрнатыўныя стасункі з чорным і абазначаць далучанасць да хтанічнага свету [2, с. 141–142]. Чырвоны можа не толькі ствараць альтэрнатыву ўсім цёмным колерам, замяняць іх, але і выяўляць тэндэнцыю да экспансіі. Так, у загадцы пра вясёлку гаворыцца: *«Чырвонае карамысла праз рэчку навісла»* [3, с. 44].

Іншая рэалізацыя трыяды «чорнае – чырвонае – белае» – гэта пераход ад чорнага (дрэннае) праз чырвонае (сярэдняе, пераходнае) да белага (добрае), г.зн. адносіны «зыходнае – пераходнае – пастаяннае». Прамежкая пазіцыя чырвонага колеру паміж белым і чорным аналагічная пазіцыі ценю ў трыядзе «святло – цень – цемра», дзе цень звязаны з двума іншымі членамі апазіцыі: ён проціпастаўлены святлу, але не супадае з цемрай. Белае і чырвонае могуць сімвалізаваць мужчынскі і жаночы пачаткі, а іх спалучэнне – змену станаў (шлюб, плоднасць, выздараўленне, ачышчэнне і да т.п.) [2, с. 131–132].

Характэрна, што трыяда «белы – чырвоны – чорны» мае праекцыю ў іншых кодах: да прыкладу, у кодзе металаў ёй адпавядае трыяда «серабро – золата (ці медзь) – жалеза». Так, *калі жытнёвая салома пры зямлі чырвоная, кажучь, што за збожжа будуць плаціць медзякамі, г.зн. будзе яно таннае; калі салома ўся белая – то плаціць будуць серабром, збожжа будзе дарагое* [4, с. 277]. Тыя самыя асацыяцыі характэрныя для ўяўленняў пра зачараваныя скарбы. Апавядалі, да прыкладу, што ў адным ляску падарожнікам наказваецца *старая баба, апранутая ў белую сярмягу і чырвоную хустку. Гэты яе строй азначае серабро і золата, а сама яна – чорт, які пільнуе заклеты скарб, закапаны ў лесе* [5, с. 103]. Верылі таксама, што *Хут прыносіць у дом золата са скарбаў: вечарам яго можна часам бачыць на небе, як ляціць чырвоны – золата нясе, як цёмны, чорны – збожжа, снапы* [5, с. 584]. З’яўленне ў такім кантэксце чорнага ўяўляецца заканамерным: па-першае, гэта адзін з членаў універсальнай трыяды, па-другое, ён сімвалічна асацыюецца з зямлёй. Паводле Л. Радэнкавіча, у прасторавым кодзе чырвонаму колеру адпавядае парог хаты, вароты, бераг ракі, гара, камень; у лічбавым кодзе – лічбы тры і дзевяць; у кодзе жывёл – сабака і певень; у кодзе раслін – расліны, якія плятуцца ці маюць цыбуліны; у кодзе прадметаў – лыжка; у кодзе цела – пазногці, валасы (поўсць) і г.д. [2, с. 131].

2

Белы, чырвоны і чорны колеры нярэдка функцыянуюць у выглядзе асобнага тыпу колеравых сімвалаў.

У міфалагічнай карціне свету беларусаў, як і іншых народаў, чырвоны колер стала асацыіруцца з агнём. Гэтая сувязь выразна выяўляецца не толькі ў мове (*пусціць чырвоная пеўня – ‘падпаліць’*), але і ў вераваннях, легендах, загадках, варожбах і да т.п. Так, паводле вераванняў, агні, якія відаць сярод ночы на балоце, курганах ці полі, – гэта закапаныя ў зямлі скарбы, што перасушвае чорт. Золата гарыць чырвоным агнём, а серабро – белым ці блакітным [5, с. 105]. Шэраг загадак засноўваецца на тых самых асацыяцыях (*«Паверх лесу агонь гарыць. – Рабіна»*) [3, с. 66]. Асацыяцыі чырвонага колеру і агню, а таксама крыві прадстаўлены ў цэлым корпусе фітонімаў, дзе колер названы не проста, а метафарычна, шляхам параўнання з прадметам таго самага колеру. Расліны, якія сваім колерам нагадваюць кроў, у народнай медыцыне выкарыстоўваюцца як ад малакроўя, так і для спынення крыві. Так, вылучанасць святаянніку (зверабою) як тэрапеўтычнага сродку забяспечана не толькі яго рэальнымі лекавымі ўласцівасцямі, але і чырвоным колерам яго адвараў і мазяў, а таксама соку расцёртых пялёсткаў. Гэта нібы радзіла расліну з крывёю і абумоўлівала выпадкі яе выкарыстання: ад малакроўя (*«каб прыбаўлялася кроў»*), пры сіняках (кывацёках), для зажыўлення ран, пры лячэнні апёкаў і розных захворванняў [6, с. 460]. У замовах на спыненне крыві часта згадваюцца чырвоная ружа і каліна.

Прысутнасцю свежай крыві ў целах нячыстых памерлых тлумачыцца чырвоны колер іх твараў: упыр ляжыць у труне тварам уніз з расплюшчанымі вачыма і мае чырвоны (наліты крывёю) твар, што і з’яўляецца яго прыкметай [6, с. 97]. Тэма крыві як знака пакут узнікае ў правілах і забаронах, якія рэгулююць дзеянні, звязаныя з ушанаваннем святых. Шэраг этыялагічных легендаў засноўваецца на тых самых асацыяцыях. На Беларусі лічылася, што вольха атрымала чырвоны колер кары ад крыві чорта, які ратаваўся на гэтым дрэве ад ім жа створанага ваўка. Чырвань колеру сырой алешыны тлумачылася тым, што здраднік Іуда на гэтым дрэве *«кроў пускаў»*. Да таго часу згаданае дрэва нібыта мела белізну ліпы [4, с. 150]. *«Хрыстос на асіновым кресте быў роспяты, тросся як асіна. А красноватеньке на ій – то кров ёго як будто»*, – апавядаюць пра асіну ў вёсцы Гарэлка Жабінкаўскага р-на.

Асацыяцыі чырвонага колеру з крывёй характэрныя вясельнай абраднасці. Кроплі крыві на палатне ў першую шлюбную ноч з’явіліся асновай для цэлага шэрага

другасных сімвалічных абазначэнняў цнатлівасці, у якіх матывавальнай прыкметай стаў чырвоны колер. У радзінных абрадах чырвоны колер надзяляецца семантыкай пераходу, сімвалізуе жыццё, здароўе і, як сімвал жыццёвай сілы (а таксама знак далучанасці да іншасвету), выконвае ахоўную функцыю. Так, цяжарнай жанчыне дазваляецца цалаваць нябожчыка пры ўмове, што на яе жываце будзе завязана чырвоная стужка (в. Размеркі Івацэвіцкага р-на); толькі што народжанае немаўля абвязваюць чырвонымі ніткамі [6, с. 342]; каб дзіця было здаровае і румянае, пры яго купанні кладуць у вадзі прадметы чырвонага колеру, у прыватнасці каліну. Тая самая асацыяцыйная сувязь знаходзіцца ў аснове дзеянняў, якія выконваюць дзяўчаты, каб быць багатымі і прыгожымі: пачуўшы першы гром, яны бягуць да ракі, мыюцца і выціраюцца чым-небудзь чырвоным [4, с. 70]. Эпітэты *чырвоная*, *красная* для абазначэння прыгожай дзяўчыны (разам са спалучэннямі *белыя рукі*, *чорныя бровы* і да т.п.) з'яўляюцца пастаяннымі ў фальклору беларусаў і іншых славянскіх народаў і маюць азначальную семантыку. Пачынаючы з палеаліту, чырвоны колер прадстаўлены ў пахаваннях: вохрай пасыпалі памерлых, якіх хавалі ў скурчаным выглядзе. «У сувязі з тым, што смерць разумелася як другаснае нараджэнне (поза памерлага нагадвае становішча дзіцяці ў чэраве маці), чырвоны колер адпавядае крыві, г.зн. колеру чэрава і вульвы» [2, с. 132]. У пахавальнай абраднасці чырвоны колер абазначае прыналежнасць да іншасвету і адначасова абараняе ад небяспекі, якая выходзіць ад яго. Так, нябожчыку завязвалі чырвонай ніткай рукі і ногі, труну некалькі разоў з канца ў канец абмотвалі чырвонай ваўнянай ніткай. Такую самую нітку маглі класці ўпоперак цела памерлага. У заходняй Беларусі галаўны ўбор для нябожчыка рабіўся з матэрыі чырвонага колеру [8, с. 648]. Ва ўсходнеславянскім абрадзе хрышчэння і пахавання зязюлі абавязкова выкарыстоўваецца хустка ці стужка чырвонага колеру.

У аграрных і жывёлагадоўчых абрадах чырвоны колер сімвалізуе плоднасць і выконвае ахоўныя функцыі. Так, у Гомельскім павеце на «бараду» пакідаюць куст самага лепшага жыта, садзяцца каля яго і вяжуць чырвонымі ніткамі крыж з каласоў, потым плятуць гаспадару вянок. Калі выпалюць «бараду», расцілаюць сярод каласоў белую хусцінку, кладуць на яе акраец хлеба і сыплюць на яго соль [4, с. 282]. Ад болю ў суставах жнеі абвязваюць рукі (або толькі правую руку) чырвонымі ніткамі ці стужкамі. Лічылася таксама, што ў жняцоў не будзе балець *сярэдзіна*, калі яны не будуць здымаць з сябе чырвонага пояса [4, с. 275]. Каб каню не шкодзілі ўрокі, раілася кавалачак чырвонай стужкі ўплесці яму ў грыву альбо прышыць да аброці [4, с. 384]. Каб маланка не спаліла хату ці іншыя пабудовы, у рабінавую ноч пад страху прывязвалі чырвоныя ніткі [6, с. 414]. Асаблівае месца рэаліі чырвонага колеру займалі (і займаюць) у магічных абрадах лекавання *рожы*.

Прадметы чырвонага колеру выкарыстоўваюцца ў любоўнай магіі (ва ўсіх славян чырвоная нітка фігуруе ў гэтай галіне магіі), а таксама ў шкодніцкай магіі. Так, калі на Купалле ў жыцце ці пшаніцы рабілі залом, заламаныя расліны перавязвалі чырвонай шаўковай стужкай ці ніткай [5, с. 136]. Поясам чырвонага колеру намагаліся збіць са шляху птушак, якія ляцяць. Каб здабыць ражок з кароны змяінага цара ці караля, расцілалі ўпоперак шляху паўзуна чырвоны пояс [6, с. 391]. Надзвычай шырока чырвоны колер прадстаўлены ў варажбах, прыкметах, тлумачэннях сноў. Па першых веснавых матыльках варажылі пра надвор'е і ўрадлівасць года: з'яўленне вялікай колькасці аранжавых, чырвоных матылькоў прадказвала сухое, гарачае лета [6, с. 309]. Каб даведацца пра сваё будучае, трэба было, пабачыўшы ў небе бусла, узяцца за што-небудзь чырвонае і спытацца: «*Бусько, мое шчасце? Бусько, мое шчасце? Бусько, мое шчасце?*» У які бок бусел паляціць, «*там і шчасце свое знойдзеш*» (в. Харомск Столінскага р-на). Паводле народных тлумачэнняў сноў, воблакі чырвоныя на небе – радасць у каханні; зарэзаць чырвонага пёўня – сцеражыся агню; фарбаваць нешта ў

чырвоны колер – крэўнага прымаць будзеш ці весялосць чакае; каралі чырвоныя – радасць, белыя – задавальненне, чорныя – смутак; чырвоная хустка – знаёмства, жоўтая – разлука; ягады чырвоныя – нядобра: будзе кароста, воспа ў дзяцей або скула прарвецца, а часам і наадварот: дзіця здаровае родзіцца, цешыцца будзеш [5, с. 333, 386, 415, 449]. У народным календары вылучаюцца т.зв. *чырвоныя і белыя дні*, а таксама *тыдні*. *Чырвоныя дні* прыпадаюць на перадвелікодны (*Красна пятніца, Красна субота, Красна нядзеля*) і Фамін (*Красная нядзеля*) тыдні. Перадвелікодны тыдзень называўся *Белая нядзеля*, а Вадохрышча – *Белая каляда* [9, с. 125, 185].

У міфалагічнай карціне свету беларусаў і многіх іншых народаў чорны колер абагульняе цёмныя колеры (асабліва характэрна супадзенне сімвалічных прыкмет чорнага і сіняга), і з ім суадносіцца малая колеравая інтэнсіўнасць ці яе адсутнасць, у адрозненне ад белага, які можа прадстаўляць абагульнена рад светлых таноў, вялікую колеравую інтэнсіўнасць. У сімвалічнай сферы карэляцыя *‘белы – чорны’* (*‘светлы – цёмны’*) нярэдка ўваходзіць у эквівалентны рад з парамі *‘добры’ – дрэнны’*, *‘мужчынскі – жаночы’*, *‘жывы – памерлы’*. Магчыма суаднесенаць паводле прыкметы *‘белы – не белы’*, і тады белы колер, матываваны прыкметай *‘ясны, светлы, чысты’*, абазначае сакральнасць, чысціню, плоднасць, святло [10, с. 151]. Беларусам вядомае ўяўленне пра «царства цемры» як пра замагільны свет, негатыўна ацэнены, які проціпастаўлены пазітыўна ацэненаму «беламу свету». *Белы свет – наш, гэты свет*, і ён проціпастаўлены таму, *не беламу свету*, як белы дзень – чорнай ночы. У сувязі з гэтым паказальныя загадкі тыпу *«Белая птушка ўвесь свет абляцела. – Дзень»*, *«Чорна карова ўвесь свет збарола, бела ўстала – увесь свет падымала. – Ноч, дзень»* [3, с. 59, 61].

У беларускай замоўнай традыцыі для стварэння вобраза верхняга яруса светабудовы выкарыстоўваюцца такія станоўча афарбаваныя колеравыя і светлавыя эпітэты, як белы (свет), ясны (месяц, сонца, зоры). Сталая формула беларускіх замоў (*«Ёсь на свеці тры цары: первы цар – ясён месяц на небе, другі цар – чорны рак у моры, трэці цар – серы воўк за морам»* [11, с. 81]) можа інтэрпрэтавацца як камбінацыя трох колераў, прадстаўленая іншым кодам (касмічны код) [12]. «Белы» ўваходзіць у рад эпітэтаў, пры дапамозе якіх ствараецца вобраз не толькі «верхняга» свету, але і іншых прасторавых кантынуумаў – «таго» свету і міфалагічнага цэнтра. У розных фальклорных жанрах *белы (божы) свет* – гэта звычайна бачны свет, светабудова, узятая без яе ніжняга яруса – падземля, апраметнай.

Чорны і чырвоны колеры асацыіруюцца з «ніжнім» светам. З прычыны таго, што дэманічныя істоты звязаны з хтанічным светам і іх актыўнасць выпадае на цёмную частку сутак, яны вызначаюцца як чорныя. Адна з агульных назваў нячыстай сілы – *«чорная сіла»*. Чорны колер – характэрная прыкмета *чорта, д’ябла*, а таксама *лесавіка, дзядочка-палявічка, пунніка, дамавіка* і г.д. У д’ябла нават слёзы чорныя. Паводле легенды, крушына вырасла на тым месцы, куды падалі слёзы скінутага з неба д’ябла. Чорна-чырвоны колер ягад і сам сок іх дагэтуль захоўваюць найчысцейшы выгляд чортавых слёз [4, с. 156]. У постаці жанчыны ў чорным з’яўляюцца некаторыя персаніфікаваныя хваробы. Так, вераць, што комета перакідаецца ў *чорную бабу*, уночы ходзіць па вёсцы, малюе вуголлем на дзвярах крыжы; дзе паставіць чорны крыж, у той хаце ўсе памруць. У выглядзе чорнай жанчыны з агнявымі стрэламі нібыта паказваецца *чума* [4, с. 407, 618]. Чорны колер матывуе намінацыю шэрага жаночых персанажаў. На прыкмеце «чорны» заснаваны назвы хвароб тыпу *чорная немач, чорная воспа* (*«Як хварэлі сем лет таму на чорную воспу дзеці, то бачылі, як ад сяла да сяла хадзіла неяка паненка ў чорным доўгім блішчастым убранні: дзе яна толькі перайшла, то там пачалі надта хварэць і ўміраць»* [5, с. 278–279]).

Прадстаўнікі іншага свету характарызаваліся незвычайным галаўным уборам, у тым ліку чырвоным капелюшом ці шапкай. У замовах *чырвоны* – сталы эпітэт

міфалагічных персанажаў (да прыкладу, *красная дзявіца*), жывёл, хвароб (*рожа чэрвона, скула красна краснюха, скула красна красавіца, скула красна дзявіца*), прадметаў, звязаных з міфалагічнымі персанажамі (чырвоная шэрсць, сякера), мясцін, куды выганяецца нячыстая сіла (чырвоная сасна). У такіх кантэкстах карэляцыя чырвонага і чорнага ўзмацняе негатыўную канатацыю абодвух колераў, надае ім злавесны характар. У прыватнасці, у заходніх абласцях Беларусі халеру ўяўлялі ў выглядзе дзяўчыны ці жанчыны, якая махае чырвонай ці чорнай хусцінай: дзе махне, там і смерць [5, с. 174]. Прадметы чырвонага колеру выкарыстоўваліся для распазнавання міфалагічных істот. Каб пабачыць дваравога, раілася на Вялікдзень першым атрымаць ад бацюшкі чырвонае яечка і свечку і стаяць з імі ўначы каля адчыненых у хату дзвярэй [7, с. 37]. Каб даведацца, ці ёсць у хаце дамавік, пасярод сцяны забівалі іголку-цыганку і чакалі: у дванаццаць гадзін ночы, калі пачнуць ляскаць дзверы і мігаць святло, на сцяне і іголцы з'явіцца чырвоная пляма – знак прысутнасці дамавіка [7, с. 13].

Характэрна, што многія міфалагічныя персанажы, якія вызначаюцца як чорныя, могуць мець прыкметы «белы» (да прыкладу, русалка, дамавік, здань, ахоўнік месца ці скарбаў) і ці «чырвоны». Гэта ў шэрагу выпадкаў абумоўліваецца адрозненнямі лакальных традыцый. Так, паводле палескіх былічак, русалкі з'яўляюцца ў выглядзе чырвоных кароў. У паўднёвай Беларусі русалку называюць *белай бабай*: яна нібыта ходзіць па белым жыце. У Жлобінскім раёне вераць, што русалкі паказваюцца чорнымі ці маюць чорную вопратку або валасы, косы [7, с. 58]. Разам з тым прыкметы «белы», «чорны» і «чырвоны» адносна міфалагічных персанажаў могуць чаргавацца ці спалучацца ў адной лакальнай традыцыі. У вёсцы Тамашоўка Брэсцкага р-на русалак апісваюць як маленькіх антрапаморфных істот у белых сукенках з чырвонымі паясамі. Вадзянік уяўляецца наступным чынам: валасы, вусы і барада яго – белыя, нібыта пена азёрная, на галаве бліскучая шапка з серабрыстай рыбінай скуры, а дудку ён трымае не ў руках, а ў вялікіх чырвоных плаўніках [1, с. 167]. Верылі таксама, што тагасветныя істоты апранутыя цалкам у белае або маюць на сабе толькі элементы белага (ці бліскучага) адзення. Ubачаная ў сне жанчына або дзяўчына ў белым прадказвае хваробу – *трасцу*. Шэраг міфалагічных персанажаў мужчынскага роду (як дамавік), а таксама начныя здані паказваюцца ў белым. Ярылу ўяўлялі маладым, прыгожым юнаком, які раз'язджае на белым кані і ў белым плашчы [5, с. 353, 623]. Гавораць таксама: «*Біла Коляда на білому коні йіхав*» [9, с. 36].

Чорным, белым і чырвоным колерамі маркіруюцца прадметы, маніпуляцыя з якімі выклікае хваробы і смерць. Адзін са сталых матываў беларускіх замоў – змяя (*жабіца, гад*), якая ляжыць на далёкім востраве, на чорным руне ці шэрсці. У такіх кантэкстах чорны і белы колеры нярэдка выступаюць у комплексе: «*На моры на Кіяні, на быстрым буяні стаіць ліпавы куст, пад тым кустом ляжыць бел камень, у белым камні чорна руна. У чорнай руні змяя Шкурапея, сястра Палагея...*» [11, с. 113]. Чорны колер з'яўляецца асабліва часта некаторых прадметаў, якія выкарыстоўваюцца пры замаўленні (ад касавокасці, крывацёку і інш.). Маніпуляцыі з чорнымі прадметамі будуцца на аснове прынцыпу: «чорнае адганяе чорнае». Гэта выразна выяўляецца, да прыкладу, у замове ад урокаў карове: «*Ішоў чорны дзед чорнаю дарогаю, чорныя насталы, чорныя валокі, чорныя нучы, чорныя штаны, чорная рубашка, чорна світа, чорна папруга, чорна шапка. Нёс на плячэ сокеру. Стаў чорнага дуба рубяці, сталі асколкі лятаці*» [11, с. 78]. Каб дзяўчыну «адлучыць ад непатрэбных сябровак», нагавораным дзёгцем мазалі каля парога і гаварылі: «*Чёрен дёготь, чёрна ночь, іді раба (імя) от подругі прочь*» (в. Аброва Івацэвіцкага р-на). Жывёлы чорнага колеру шырока прадстаўленыя ў варожбах і метэаралагічнай магіі. Так, *на Каляды дзяўчаты садзіліся колам, насыпалі каля сябе зерне, ставілі люстэрка і ваду. Потым чорную курыцу*

пускалі ў кола: чыё зерне будзе з'едзена першым, тая дзяўчына першай выйдзе замуж (в. Халап'я Івацэвіцкага р-на). Лічылі, што набыць розныя магічныя прадметы можна пры дапамозе чорных жывёл, у прыватнасці чорнага ката. Прыкметы «чорны» і «белы» ў такіх выпадках могуць спалучацца. Так, верылі, што ў пераносі ў чорнага ката з белымі вусамі і белаі палоскай на верхняй сківіцы ёсць нейкая костачка. Варта толькі ўзяць гэтую костачку ў зубы – і чалавек робіцца нябачны, у той час як добра відаць усе рэчы, якія ён перасоўвае [5, с. 112].

У дзеяннях чорнай магіі чарадзейным сродкам можа выступаць пэўнае рэчыва белага колеру, бо на міфалагічным узроўні гэтаму колеру надаецца семантыка пустаты, бесцялеснасці. Так, чарадзеі лілі на сцяну, на вароты малако ці смятану, каб нарабіць чалавеку і яго гаспадарцы ліха, гэта называлася *заліто*. У сувязі з абазначанай сімволікай белага згадаем тлумачэнні сноў, паводле якіх убачанае малако прадказвала сварку, клопат, прыкрасць. Белае, семантызуванае як пустое, асацыіруецца з замагільным светам, з'яўляецца атрыбутам лімінальных істот і функцыянуе ў надзвычай шырокім коле пераходных абрадаў, рытуалізаваных дзеянняў, звязаных з пачаткам пэўных працэсаў. Як першаколер, белы абазначае пераход з аднаго свету ў іншы, адсылае ў рытуалах да формул ініцыяцыі, надзяляецца семантыкай пачатку. Так, на калядны стол клалі сена і засцілалі яго белым абрусам. Сувязь белага колеру з убраннем нявесты характэрная для старажытных і сучасных еўрапейскіх звычаяў. На Беларусі лічылася, што, калі хлопец сасніць дзяўчыну ў белаі сукенцы, тая стане яго жонкаю [5, с. 350]. У абрадах «пахавання-вяселля» памерлых дзяўчат апранаюць у белае. Белы колер як знак жалобы выкарыстоўваўся ў многіх славянскіх традыцыях. Сама Смерць магла ўяўляцца высокаю жанчынаю ў белаі вопратцы. У такіх выпадках белы колер нярэдка чаргуецца з чорным.

У беларускіх вераваннях белы колер часта ўвасабляе канцэпты чысціні, святасці (адно са значэнняў ст.-інд. *sveta* – белы). Колеравым і светлавым сімвалам нячыстага выступае чорны (цёмны). Так, апавядалі, што над пажарышчам з'яўляюцца невядомыя птушкі – белыя і чорныя. Гэта – душы продкаў, якія прыляцелі дапамагчы жывым суродзічам. Хто птушак пералічыць, той даведаецца пра колькасць сваіх продкаў, прычым белыя птушкі пакажуць продкаў-праведнікаў, а чорныя – продкаў-пьякельнікаў [4, с. 498]. Семантычная апазіцыя «белы/чорны» ў тлумачэннях сноў дэманструе сувязі з такімі бінарнымі карэлятамі, як «добры/дрэнны», «здаровы/хворы», «шчаслівы/няшчасны», «нявінны/вінаваты», «пераможца/пераможаны», да прыкладу: «*Апранаць каго-небудзь у белую адзежу – хваліць, у чорную – нябожчык будзе. Апранацца ў белую адзежу – хараша, а ў чорную – людзі ачарняюць*»; «*Фарбаваць у белы колер – хваліць; у чорны – абгаворваць, у чырвоны – крэўнага прымаць будзеш*» [5, с. 365, 386]. Проціпастаўленаць нячыстага і святога, дэманічнага і чалавечага адбываецца праз рэалізацыю апазіцыі «чорны/белы». Разам з тым прадстаўнікі найвышэйшай нябеснай іерархіі могуць паказвацца не толькі ў белым, бліскучым, але і ў чорным, што мае негатыўную канатацыю. Так, апавядалі, што ў час *перастрэлкі паміж салдатамі Чырвонай арміі і фашысцкімі акупантамі абодва бакі пачулі, што ў прасторы паміж імі плача жанчына. Пасля таго, як перасталі страляць і дым рассяўся, усе ўбачылі жанчыну ў чорным, яе рост быў каля трох метраў. Яна схілялася над кожным забітым і плакала. Гэта была Божая Маці* (в. Кустын Брэсцкага р-на).

Цікава таксама адзначыць, што прыкметы «белы» і «чорны» далучаюць прадстаўнікоў жывёльнага свету да асаблівага «міфалагічнага класа», дыстанцыіруюць іх ад жывёл «звычайнай» афарбоўкі, указваюць на адхіленне ад нормы, ператвараюцца ў адмысловы ярлык жывёл – цароў над сваімі суродзічамі. Лічылі, што ў сферы дзікай прыроды белы воўк – цар над усімі ваўкамі, лясны цар; белая ці чорная змяя – цар змей і да т.п. Магічнымі ўласцівасцямі надзяляліся свойскія жывёлы чорнага колеру. Такія ж

уласцівасці прыпісваліся жывёлам белай афарбоўкі: валу, каню, карове, пеўню, казлу, барану і інш. У поўнай меры сваю магічную сілу яны рэалізавалі ў дзеяннях белай магіі. У час халернай пошасці стараліся знайсці валоў белай масці, на якіх яшчэ не пачыналі араць. Такіх валоў запрагалі ў саху і абворвалі імі вакол вёскі. Пасля гэтага пошасць павінна спыніцца [4, с. 411]. Пажар ад перуна тушылі малаком белай каровы [4, с. 500] (малако (= белае) знакава набліжанае да вільгаці верхняга і ніжняга светаў і проціпастаўленае стыхіі агню). На Віцебшчыне верылі, што крывёю белага пеўня можна палегчыць роды, калі ёю намазаць жывот парадзіхі. Ад коклюшу націралі пяты лоем белага казла [5, с. 192]. Неабходнай прыкметай жывёлы, якая выкарыстоўвалася ў чорнай магіі, можа служыць укрыванне – белае на чорным.

Прыкмета «белы» ў адносінах да жывёл часцей мае станоўчае значэнне, а «чорны» – адмоўнае. Верылі, што калі вандроўнік паедзе ў дарогу на белым кані, то яна будзе ўдалая [4, с. 506], калі прысніцца белы конь – хораша / снег; чорны – падман / дождж; сівы – добра [5, с. 425]. Між тым, паводле народных тлумачэнняў сноў, белая афарбоўка жывёл можа характарызаваць іх негатыўнай экспрэсіяй і асацыятыўна звязваць са смерцю. Так, бачыць белых свіней ці свінню з парасятамі ў сне – да нябожчыка, «будуць яго везці»; «белая свіння – смерць». Тое ж адносіцца да жывёл, ахарактарызаваных як чырвоныя: «Чырвоны конь [пабачаны ў сне] – да хваробы» [5, с. 429, 425].

***

Такім чынам, праз семантыку белага, чырвонага і чорнага колераў усталёўваецца сувязь паміж рознымі фрагментамі міфалагічнай карціны свету. Кожны з гэтых колераў можа, па-першае, утвараць колеравае спалучэнне, сэнс якога не зводзіцца да сумы значэнняў асобна ўзятых колераў, па-другое, функцыянаваць у выглядзе асобнага тыпу сімвала. Трэці варыянт функцыянавання разгледжаных колераў як сімвалаў – гэта спалучэнне колеру і формы: ад спецыяльных маніпуляцый з белымі, чырвонымі і чорнымі прадметамі чакалі карыснага эфекту, неабходнага для забеспячэння чалавечага існавання. Сімволіка такіх прадметаў выразна прадстаўлена, у прыватнасці, у абрадах жыццёвага цыкла. Так, прадметы белага і чырвонага колераў абазначаюць пераходны стан немаўляці, жаніха і нявесты, нябожчыка.

Універсальная колеравая трыяда «белае – чырвонае – чорнае» ў міфа-фальклорных тэкстах, рытуальна-абрадавай дзейнасці сімвалізуе некаляровыя, нялічбавыя адносіны, выступае знакам іерархічнай каштоўнасці аб'ектаў (сярод іх – магічныя, сакральныя сілы). Сімволіка чырвонага і белага колераў характарызуецца выразнай палівалентнасцю. Чырвоны колер, з аднаго боку, сімвалізуе плоднасць, абнаўленне, любоўную моц, багацце, шчасце, выяўляе прынцыпы тварэння, актыўнасці, а з іншага – карэлюе з крывавай небяспекай, лімінальнасцю, іншасветам. Белы колер асацыіруецца з жыццёвай сілай, вытворчай патэнцыяй, якая знаходзіцца ў яйку (у міфалогіях розных народаў яйка – зыходная форма касмагенезу), малацэ і мужчынскім семени, і сімвалічна суадносіцца з кардынальнымі канцэптамі жыцця, добра. Разам з тым гэты колер надзяляецца семантыкай пустаты, бесцялеснасці, звязваецца са сферай смерці. У залежнасці ад кантэксту, белізна можа сімвалізаваць святасць, чысціню, дабро, поспех, плоднасць, сакральную вызначанасць, царскі статус, лімінальнасць, далучанасць да іншасвету, смерць.

Чорны колер шырока прадстаўлены ў магічных рытуалах, якія звязаны са смерцю (рэальнай ці рытуальнай, сімвалічнай), заканчэннем ці перарываннем пэўнага этапу існавання, актыўным умяшальніцтвам у жыццё чалавека знешніх дэструктыўных сіл. Чорны сімвалічна прадстаўляе небыццё, хаос, разбурэнне, небяспеку, чужое, нечалавечае, няправеднае, дэманічнае і маркіруе пэўны аб'ект як прыналежны да «таго» свету, «чужы», адлюстроўвае негатыўныя ўласцівасці міфалагічнага персанажа, сведчыць пра яго варожае стаўленне да людзей і да т.п. Паколькі носьбіт чорнага (як,

дарэчы, і чырвонага) колеру становіцца для небяспечных у адносінах да чалавека сіл «сваім», такім чынам чалавек пазбягае агрэсіі з іх боку. Таму чорны як сінонім нячыстага, бруднага з'яўляецца універсальным абярэгам і выкарыстоўваецца для абароны ад негатыўнага ўздзеяння сіл іншасвету. Гэтая ж магічная функцыя прыпісваецца чырвонаму колеру.

Усе элементы універсальнай колеравай трыяды належаць да катэгорый, якія адыгрываюць ролю важных класіфікатараў, выконваюць азначную ролю, вызначаюць чалавека ў яго біялагічным, сацыяльным, рытуальным статусах, а ў дэманалогіі з'яўляюцца прыкметамі, на аснове якіх міфалагічных персанажаў можна адрозніць ад рэальна існуючых людзей, жывёл ці артэфактаў.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Легенды і паданні / склад. М.Я. Грынблат, А.І. Гурскі. – Мінск : Беларус. навука, 2005. – 551 с.
2. Раденкович, Л. Символика цвета в славянских заговорах / Л. Раденкович // Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древнейшей славянской духовной культуры: Источники и методы : сб. науч. ст. / РАН, Ин-т славяноведения и балканистики ; отв. ред. Н.И. Толстой. – М. : Наука, 1989. – С. 122–148.
3. Загадкі / склад. М.Я. Грынблат, А.І. Гурскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 448 с.
4. Зямля стаіць пасярод свету... Беларускія народныя прыкметы і павер'і : у 3 кн. / уклад. У. Васілевіча – Мінск : Маст. літ., 1996–1999. – Кн. 1. – 1996. – 591 с.
5. Зямная дарога ў вырай: Беларускія народныя прыкметы і павер'і : у 3 кн. / уклад. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1996–1999. – Кн. 3. – 1999. – 654 с.
6. Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч ; рэдкал.: С. Санько [і інш.]. – 2-е выд., дап. – Мінск, 2006. – 599 с.
7. Народная міфалогія Гомельшчыны : фальклорна-этнаграфічны зборнік / уклад. І.Ф. Штэйнер, В.С. Новак. – Мінск : Нёман, 2003. – 320 с.
8. Белова, О. Красный цвет / О. Белова // Славянские древности. Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н.И. Толстого. – Т. 2 : Д – К (Крошки). – М., 1999. – С. 647–651.
9. Толстая, С.М. Полесский народный календарь / С.М. Толстая. – М. : Индрик, 2005. – 600 с.
10. Толстой, Н.И. Белый цвет / Н.И. Толстой. // Славянские древности. Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н.И. Толстого. – Т. 1 : А – Г. – М., 1995. – С. 151–154.
11. Замовы / уклад. Г.А. Барташэвіч. – Мінск : Беларус. навука, 2000. – 597 с.
12. Раденковић, Љ. Символика света у народној магији јужних словена / Љ. Раденковић. – Ниш – Београд : САНУ: Просвета, 1996. – 387 с.

Shved I.A. Universal Colour Triad in the Belarusian Mythology World Picture

The article is devoted to the semantics and functioning of the universal colour triad «white – red – black», the sense of which isn't the sum of the significance of separate colours. But everyone can function as a separate type of the symbol. The signs «white», «red» and «black» play an evaluative role and indicate the origin and status of the object. These signs mark space and time.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 17.09.2008